

Történelmi kószálások Cini budapesti regényeiben

PAPP BARBARA

Három író Budapestről

Karinthy Ferenc Budapesttel foglalkozó műveit, „pesti szívét”² vizsgálva mindenképpen szólnunk kell a tágabb értelemben vett előzményekről: az apa és a baráti körhöz tartozó írók Budapest-írásairól. Karinthy Frigyes jellegzetesen pesti író volt, Molnár Ferencet nem számítva talán az egyetlen pesti író: nemcsak azért, mert Budapesten született, hanem azért is, mert témái, látásmódja és írói eszközei is szorosan kötődtek a fővároshoz. Karinthy Frigyeshez éppúgy hozzátartozott Budapest, mint a saját arca, ugyanakkor ő is része volt Budapest profiljának. Számára a pesti flaszter, a nagyvárosi tömeg, a házsorok és a kávéházi asztalok az otthonost, a tőle elidegeníthetlent, a minden ízében ismeret-kiismertet jelentették; azt a közeget, amely készséggel feltárja titkait a belőle származó, (arc)vonásait viselő író előtt. Karinthy Frigyes olyan magától értetődő módon kötődött a városhoz, hogy írásai szinte mind Budapesttel foglalkoznak, a korabeli főváros életének pillanatképei, még akkor is, ha velük kapcsolatban a szerzőnek nem föltétlenül ez volt az elsődleges szándéka. Karinthy feltehetően azért tűnődött olyan ritkán a „pestiség” jellemzőin, a város és a városiak kapcsolatán, mert túlságosan közel állt hozzá: anyanyelvéhez hasonlóan birtokolta a Budapestre vonatkozó tudnivalókat, és ugyanolyan mesterien játszott ezekkel a jellemzőkkel, ahogyan azt a ma-

Kutatásaimhoz nyújtott segítségéért Szalay Károlynak ezúton szeretnék köszönetet mondani.
Vargha Balázs: Karinthy Ferenc pesti szíve I.
Budapest, 1979/5. 23. old. A továbbiakban:
Vargha, 1979.

gyar nyelvvel tette. Egyik – tudatosan Budapest-képet rajzoló – írása szerint Pest legfőbb karakterjegyeihez a kaján-abszurd humor, a pillanat szülte ész-cikkanásokból származó nyelvi lelemény tartozik, valamint a pesti polgár egészséges pesszimizmusa, mindent lehetségesnek tartó örök készenléte és hite a túlélésben: ha a földgolyó össze is dől, a pesti ember igyekszik magát biztonságba helyezni.³

Karinthy Frigyes bensőséges viszonyban volt Budapesttel; a város kényeztette, hiszen naponta találkoznia kellett a népszerűség jeleivel: két állomás között megállt neki az autóbusz, kávéházi asztalához oda-odatévedt az őt felismerők szeme, a nyílt utcán pedig kénytelen volt sűrűn egymás után maga elé mormolni a rácsodálkozók miatt: „Igen, én vagyok.”⁴ Ugyanakkor hűségesen vázolta a sajátjának érzett város portréit, amelyeken át- meg átszűrődtek az általa megnevezett pesti karakterjegyek. „Bennszülött” volta miatt kevesebb csodálattal és a város szépségeibe való önfeledt belefeledkezéssel, ám annál inkább a *genius locira* hangolva, leplezetlen érdeklődéssel a megélt Budapest iránt készültek írásai. Bár elismerte, hogy a főváros valóságos „Tündérlak Magyarhonban”, a „szűzi, olyan vá-

ratlan, olyan valószínűtlenül szép [...], olyan délibábosan könnyű, olyan érzéki fényesen elvont, ezeregyéjien gazdag”⁵ pest-budai részek helyett jobban foglalkoztatta a körút nyüzsgő élete, a dohszagú bérház kapualjában cukrot evő kisfiú, a csupa-üveg, csupa-zaj kávéház. A hivatalos turista-látványosságokkal szemben az általa személyes emlékekkel-élményekkel felruházott terek, a bebarangolt utcákon jövő-menő emberek, vagy éppenséggel a Pestre először ellátogató idegen benyomásai és reakciói érdekelték.⁶

Karinthy Frigyes számára Budapest feltárt és kitűnően áttekinthető területet jelentett, amelybe karcolatainak szereplői – a szerzőhöz hasonlóan – tökéletesen illeszkedtek. Éppen a főváros egyéni, otthoni – tehát szabadon alakítható – térré válásából következik, hogy az író olykor fügét mutatott Pestnek, rájátszott a „budapesti létnek önmagukban is groteszk motívumaira”.⁷ A általa írt „történelmi esszék” tanúsága szerint Lipótvárost Árpád (Adler) Lipót szerezte meg, mikor a Lipótvárosi Bank vezérigazgatójának fehér lovat küldött, az őslakók fő foglalkozása pedig a poloskatenyésztés és a hírlapírás volt.⁸ Buda első lakói a sváb bevándorlók, patkányok és

3 Karinthy Frigyes: Pesti pillanatkép és Pest pillanatképe. In: Uő.: *Naplóm, életem*. Magvető, Budapest, 1964. Válogatta és az előszót írta: Szalay Károly. 439–441. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1964.

4 Devecseri Gábor: Ember a cirkuszban. In: Uő.: *Budapest tündérváros*. Officina, Budapest, 1946. 64. old.

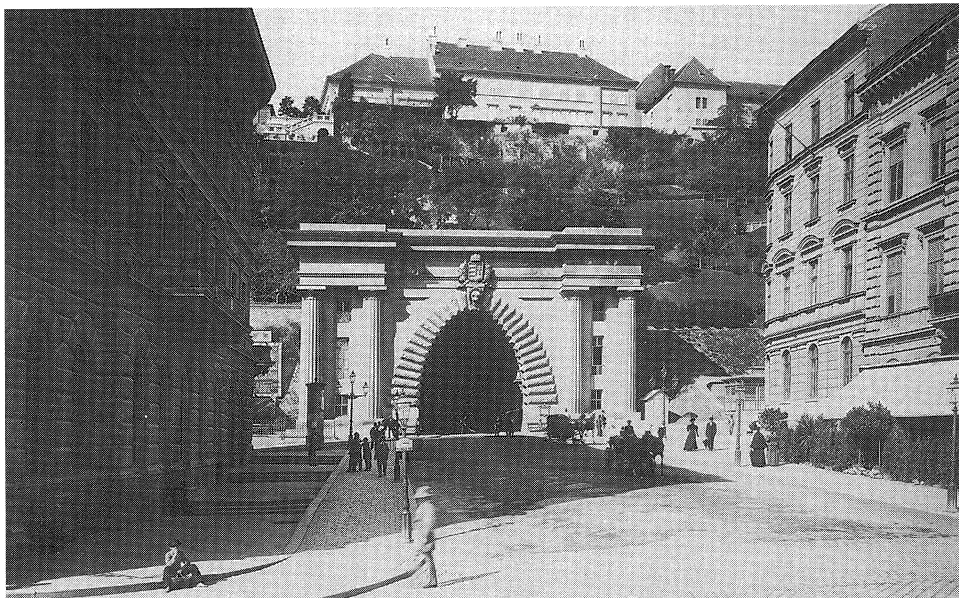
5 Karinthy Frigyes: „Tündérlak Magyarhonban”. Gyönyörű Budapest. In: Karinthy Frigyes, 1964. 402. old.

6 Karinthy Frigyes: Mint idegen forgok Pesten. In:

Uő.: *Szatírák III. Satirikus tárcák, esszék. Minden másképpen van. Ötvenkét vasárnap*. Akkord, Budapest, 2004. 267–272. old.

7 Vargha Balázs: Badar Budapest. In: Uő.: „*Állok Dunánk szélén, a pesti parton...*” Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 263. old.

8 Karinthy Frigyes: A Lipótváros története. Múltja, félmúltja, jelene és folyamatos jövője, az összes hajtogatásokban, tárgyas ragozás. In: Uő.: *Humoreszkek I. Együgyű lexikon – Görbe tükrök*. Akkord, Budapest, 2001. 182–183. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 2001.

poloskák (ember csak mindezek után következett), az Alagút keletkezéséért a pestiek előrenyomulását és a Lánchíd Budára érkezését megakadályozni kívánó, a hidat visszatartó, majd hirtelen elengedő budaiak a felelősek.⁹ Karinthy Frigyes Budapestje kiváló groteszk háttérül szolgál a világirodalom szimbólumainak, figuráinak és cselekményeinek: ezek pesti „vendéjátéka” egyaránt paródiája a valóságos Pestnek és az eredeti alkotásnak. A pajzán és szertelen faun Pesten naiv Szabolcska Mihálynak tűnik; a honi Robinson (Krausz) a Külső-Szerecseny utcai tejesember fiának – közvetlenül a líchthóf mellől – tenger iránti vonzódása már kora gyermekkorában jelentkezett: nem volt hajlandó az édesvízzel közelebbi kapcsolatba kerülni (mosakod-

A budai alagút
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

*„...az őslakók fő foglalkozása ...
a poloskatenyésztés és a hírlapírás
volt.”*

⁹ Karinthy Frigyes: Ofen-Buda története. A legrégebbi időktől 1909. évi november hó 10-én délután 3 óráig. In: Karinthy Frigyes, 2001. 186–188. old.

ni).¹⁰ A pesti mesterdetektív, Sörluk Nipp Nock még a hírhedt Rumbach streeti gyilkosság kinyomozását is feladja hitelezője kedvéért,¹¹ míg a Csömöri úttól a Filatorigátig történő eljutásra pedig Verne legrettenthetetlenebb hősei is csak erejük megfeszítésével – és a kontinens megkerülésével – vállalkozhatnak. „Jó, de itt nem a holdbautazásról van szó. [...] Azt meg lehet csinálni egy kis energiával. [...] Ha a Csömöri út elején csőjavítás van: ott élő ember át nem hatolhat soha! Hát nem tudod, hogy halt meg szegény, szerencsétlen Sztrogoff Mihály? Miután eljutott Moszkvától Irkuckig és az éjszaki sarktól a déli sarkig: – vakmerőségében odáig ment, hogy keresztül akart hatolni a budapesti csőjavításon [...] Teteme flaszterként felkenve hever a Lókupec utca sarkán.”¹²

Karinthyék baráti körének tagjaira – ha nem is ilyen mértékben – szintén jellemző volt a Budapest-centrikusság, Budapest (ábrázolása) iránti érdeklődés. A Karinthy-családdal szoros – baráti és munkatársi – kapcsolatban álló,¹³ Karinthy Ferenc által mélyesen tisztelt Devecseri Gábort, az antik irodalom elmélyült ismerőjét szintén megihlette „Budapest tündérváros”: ezzel a címmel megjelent kötete Budapestről szóló írásait tartalmazza. A kötet szinte közvetlenül a második világháború után,

1946-ban látott napvilágot. Ezekben a művekben Budapest az elmúlt idők tanújaként, a múltból itt maradt torzóként jelenítődik meg. A romos, „fekete gyászjelekkel telehintett”¹⁴ Pesten romba dőltek a szépség és a kiszámíthatóság keretei, az élet normális menetének előfeltételei. Devecseri mives Budapest-írásai a város hajdani gyönyörűsége, gyönyörű mindennapisága utáni forró vágyakozásának kifejezői. A háború-nem-tépázta Budapest: a padokon üldögélő öregek, a sirályokat etető kisdíákok, a tündöklően kivilágított épületek, az utcák békés csendje vagy nyüzsgése, a vitatkozó, ráérősen nézelődő, csínyeket kieszező irodalmárok az író számára az *Aranykort* jelentik. Tehát Devecseri Gábor szerint Budapest megjelenítése a múlt és a teljesség felidézésének eszközévé válhat.

A fentiekben láthattuk, hogy Karinthy Ferenc mintegy apai örökségül és baráti hagyományul kapta ezt a rá olyannyira jellemző Budapest-centrikusságot. Cini nem tudott elszakadni Budapesttől (írásaiban sem), akár édesapja, bár – Karinthy Friggyessel ellentétben – ő nem elégedett meg a fővárosi utcákkal: „ennek az ő Budapest-jének voltak-vannak gyarmatai is, vagy – mondjuk – vezérképviselői: Siófokon, Leányfalun, s a tengeren túl többfelé.”¹⁵ A távoli kontinensek látnivalói, a székely fal-

10 Karinthy Frigyes: Robinson Krausz. De Foe nyomán. In: Karinthy Frigyes, 2001. 87–88. old.

11 Karinthy Frigyes: Conan Doyle: A lefűrésztel tudócsúcsok. Sörluk Nipp Nock emlékirataiból. In: Karinthy Frigyes, 2001. 141–156. old.

12 Karinthy Frigyes: A Csömöri úttól egészen a Filatorigátig. Fantasztikus regény. Írhatta volna: Verne Gyula. In: Karinthy Frigyes, 2001. 115.; 117–118. old.

13 Devecseri első kötete Karinthy Gábor írásaival együtt jelent meg.

14 Devecseri Gábor: Képeslap Visegrádon. In: Devecseri *l. m.* 30. old.

15 Vargha, 1979. 23. old. A pontosság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy Siófokról már Karinthy Frigyes is mint Lipótváros szerves részéről írt: „A mai Lipótváros négy részből áll: Kossuth Lajos utca, Börzsepalota, déli korzó és Siófok. [...]

vak meleg otthonossága, a balatoni vagy Duna-parti önfeledt nyaralások háttérében azonban mindig ott állott a Város, mint a Cini szívéhez legközelebb álló tér. Karinthy Ferenc nem kedvelte a fellengzős meghatározásokat, a barokkos megfogalmazásokat, a túlzó érzelemnyilvánításokat a hazával kapcsolatban: mindezeket elbizonytalanodva, közönyösen, esetleg mosolyra húzódot szájjal figyelte. A szülőföldet, a hazát mégis meghatározónak és felcserélhetetlennek ítélte, hiszen ez az a hely, ahol az ember tudja, mi rejtőzik egy nevetés vagy homlokráncolás mögött, képes olvasni az idegennek semmit sem jelentő mozdulatokból, grimaszokból, megérti a vicc valódi (rejtett) értelmét, és a telefonkönyv csaknem minden oldalán ismerős névre lelhet, mint ahogyan az utcák legtöbbje is régi ismerős. A haza tehát kis dolgokból felépülő eltörhetetlen egész, az átélt élmények és a kitörölhetetlen kötődések színhelye. A fogalom az irodalmár-nyelvész-sportolónak nem csupán teret jelent, hanem az egy szótárt használók, egy klubba tartozók közösségét, az azonos nyelv közel azonos konstrukcióinak szemléltit. Karinthy Ferenc nem tudta volna másutt elképzelni az életét, mint ebben az országban, mely olykor bosszankodásra, dühöngésre ad okot, de az ember sajátja. S ebben a hazában kiemelt jelentősége van Budapestnek, mely elsősorban jelképezi

ezt a kötődés-érzést, amely nélkül nem érdemes élni. Éppen a fővárosi hidak, az ismerős városrészek képe készítette az ifjú Cinit arra, hogy nemet mondjon édesanyjának, aki őt a háború elől Amerikába invitálta.¹⁶ Karinthy Ferenc megörökítette szülővárosa „külső” és „belső” képét – a gyermekkori játékok színhelyét, a „kusza külvárosi tájat”: Lágymányost. A körüti zsinagkereskedés börtönét; az egyetemi épületek körüli nyüzsgést; a bohém írócsalád hétköznapijait, a budai népnevelők vergődéseit és az MTK-ból a Fradiba átigazoló zsidó fiúnak a Ferencváros iránt gyermekora óta érzett nosztalgiáját és sokáig titkos rokonszenvét: „őriztem a ferencvárosi kaput, őriztem minden érzékemmel, idegszállammal, vércsöppemmel, az ifjú szerelem lángolásával. Hiszen most már én is a bandához tartoztam – a zöld-fehérek, ez a forró közösség gyorsan magába olvasztott.”¹⁷ Két „budapesti” regénye, a *Budapesti tavasz* és a *Budapesti ősz* szintén a szeretett városról, pontosabban annak két kataklizmájáról – a második világháborús ostromról, illetve az 1956-os forradalomról – beszél.

A kószáló feltűnése

Walter Benjamin (1892–1940) zsidó származású német filozófus, esztéta hívta életre a kószáló (*flâneur*) figuráját. Benjamin a

A Lipótváros fürdőszobáját Balatonnak hívják: valamikor vízzel kitöltött tó volt ez Magyarország északnyugati részében, ma sajnos csak fürdővendégek állnak benne egymás mellett, bár fenekén állítólag még mindig van víz, melyben a lipótvárosiak télen át megvastagodott kamatlábaikat mossák.” Vö: Karinthy Frigyes: A Lipótváros

története. In: Karinthy Frigyes, 2001. 184. old.

¹⁶ Szalay Károly: *Karinthy Ferenc alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 49–50. old.

¹⁷ Karinthy Ferenc: *Ferencvárosi szívf*. In: Uő.: *Baracklekvár és más történetek*. K.u.K. Kiadó, Budapest, 2001. 80.; 90. old.

Andrassy út
1915
BFL képeslapgyűjtemény

„... az író olykor fűgét mutatott
Pestnek...”

19. századi Párizst minden szempontból kiemelkedő jelentőségűnek tartotta: úgy vélte, a nagyvárossá válás, az áru- és kereskedésközpontúság, a művészet elüzletiesedése, a tömeg megjelenése sajátos viszonyokat teremtett. Ebben a környezetben viszont kitűnően vizsgálhatók a francia főváros jellemzői, melyek az emberiség egészére nézve is tanulságosak lehetnek. A 19. századi Párizs ugyanis – szerinte – egyfajta őstörténetet jelképez: a korabeli francia nagyvárosi valóságban felismerhetők az ember leginkább hozzá tartozó tulajdonságai, a történelem előtti időkből származó sajátosságai.¹⁸ Tehát a III. Napóleon uralta Franciaországban tapasztaltak az egész történelemre nézve nagy jelentőséggel bírnak, mivel minden történelmi kor antropológusa számára egy-

¹⁸ Benjamin, Walter: Passzázsok. In: Uő.: „A szirének hallgatása.” *Válogatott írások.* Vál., ford. és szerk.: Szabó Csaba. Osiris, Budapest, 2001. 227. old.

aránt fontos tudnivalókat közölnek. A történetírás ezen új „módszerében” jutott kulcszerephez a kószáló: a párizsi utcákon, passzázsokon kóborló megfigyelő, aki krónika is egyben. Benjamin a várost nyelvként értelmezte, melynek szimbólumrendszerét a kutatónak meg kell fejtenie. A kószáló a városkép-feltárás nagymestere. Tökéletesen ismeri a zezugos utcasorokat, a fényes tereket, a passzázsok sokaságát. Amint a városi térben lépdél, a nagyváros tájjá válik előtte, amelyben gyönyörködhet és amelytől borzonghat, ugyanakkor szobává (ott-honná) is lesz, mely a céltalanul bolyongót körbeveszi és elrejti. A nyitott szemmel járó, a csendben figyelőt a csatangolás a múltba vezeti, hajdanvolt üzletek és lakások közé – és a város egyszerre feltárja magát a reá kíváncsi kóborló előtt. A kószálót az utazóval ellentétben nemigen érdeklik a nagy történelmi események hivatalos emlékhelyei, ezzel szemben ő maga avatja az emlékezet helyeivé a hétköznapi élet, a városi tömeg életmegnyilvánulásainak apró-cseprő jeleit, melyek éppúgy a jeles események tanúi voltak, mint az előbbiek. A tömeggel él, a sokaságot figyeli, annak hangulatát próbálja megragadni, internalizálni és interpretálni, s éppen ezáltal kísérel történelmet írni. Némiképpen ezzel a kószáló-mentalitással rokonítható Karinthy Ferenc említett két regényének látásmódja. Karinthy ugyan nem óhajtott „őstörténetet” írni – sőt egyáltalán történelmet sem. Regényei elsősorban szépirodalmi alkotásokként elemezendők, ám az író és a főhősök törekvései és megnyilvánulásai olykor erőteljesen emlé-

keztetnek a „nagy idők” embercsoportjainak hangulatába belehelyezkedő, a történelmet nagyvároslakóként szemlélő, sodródó-báméskodó, de buzgón osztályzó kószálóéra, így tagadhatatlanul értékesek ítéletei és történelemidézései.

Tulajdonképpen Cini haza-fogalma és világotazói mivolta is értelmezhető „kószálói” attitűdökként. Itthon, Budapesten helyezkedhetett bele legkönnyebben a *flâneurség*hez igen hasonló állapotba, hiszen itt játszhatta legbiztosabban a mindent átlátó és mindenről híven beszámoló detektív szerepét, azonban az országhatáron kívül sem vetkezte le ezt a szemléletmódot. Utazásai során, az idegen városokban megpróbálta – lehetőség szerint – befogadni a tapasztalt, kilesett tudnivalókat az adott helyről, eljátszotta-átélte, hogy a megismert tér valójában a sajátja. A beavatott szemével méregette, felmérte az ott lakókat, hogy azután könnyedén közéjük tartozónak érezhesse magát, és így a szülőföldtől távoli táj a kedélyes enteriőrjévé válhassék. Karinthy Ferenc nem szívesen barangolt álomszerű földeken (még a földgömbön elhelyezhetetlen, az *Epepe* című művében megjelenő város sem föltétlenül csupán a képzelet vidékein fekszik), viszont annál kedvesebbek voltak számára a valódi utak, melyek a megismerés gyönyörűségét tartogatták számára. Kedvelte viszont a valóságos, tőle időben vagy térben távol lévő tájakon való kóborlást, melyben segítségére azok „pontos, világos, szabatos, színes, megunhatatlan” reprezentációi,¹⁹ a térképek, az adott területre vonatkozó sta-

¹⁹ Karinthy Ferenc: *Napló*. Budapest, Littoria, 1993. 2. k. 1970–1973. 290. old. (1972. április 7.) A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1993.

tisztikák vagy időjárásjelentések voltak. Az ezeket lázasan, mohó kíváncsisággal tanulmányozó Cini az általa csak közvetetten vizsgálható tereken szintén „körülnézett”, és képzeletében benépesítette őket oda illő jellemzőkkel, valódi figurákkal – ezzel mintha befogadtatást nyert volna az elérhetetlenbe, otthonossá téve az idegent.²⁰ Hasonló technikát alkalmazott a két Budapest-regénnyel kapcsolatban: emlékezetmorzsáin kívül felhasználta az általa összegyűjthető dokumentumokat, forrásmunkákat, hogy életszerűvé alakítsa a történelmi Budapest tereit, hogy ismerősként kószálhasson a korabeli utcákon.

Budapesti tavasz

„Akik 1944–45-öt Budapesten éltek túl, bárhová is vetette ki őket a nemzet testéből a történelem vihara, ha összetalálkoznak, az idő kereke visszafordul, az ostrom velük ment, Budára és Pestre ismét hullanak a bombák” – állítja az egykori ludovikás katonatiszt, Thassy Jenő.²¹

Karinthy Ferenc a fővárosban élte át az ostromot. A német megszállás után – sok, addig tanulmányaira való tekintettel mentesített egyetemi hallgatóhoz hasonlóan – ő is megkapta a behívót. Azonban nem sok időt töltött alakulatánál, hiszen mímelt betegsége miatt hamarosan a Budai 11-es Helyőrségi Kórházba került. A kórházban apja nagy tisztelődivel, két fiatal főhadnaggyal került össze: Görgey Guidóval és a

már említett Thassy Jenővel. Thassy évtizedekkel későbbi visszaemlékezése szerint az apja arcvonásait viselő Cini rendkívül félnéknek tűnt, mikor a magyar királyi hadsereg tisztje maga elé hívatta (hogy megismerkedjék vele), de néhány pillanat múlva – mikorra megilletődöttségét sikerült leküzdenie – „karinthysan” hangot is adott csodálkozásának: „Nem így képzeltem el egy vitéz főhadnagyot, aki még hozzá földbirtokos, amikor meghívásoddal rám ijesztettél.”²² A két fiatal tiszt elintézte, hogy a szokásosnál lassabb eljárással vegyék ki Karinthy Ferenc – egyébként egészséges – manduláit és műtsék meg vakbelét, majd „árjásították” és „karpaszományosították”. A kórházi „lógás” egészen addig tartott, míg egy szigorú és gyanakvó főtörzsőrmeister került az osztályra. Cini ekkor a Múzeum körúti egyetemi épülettömbben húzódott meg, illetve egy Veres Pálné utcai házban, valamint barátai-ismerősei lakásán töltötte az éjszakákat. A bizonytalanság, a nélkülözések és a félelem ellenére úgy érezte, nem lehetett oka panaszra, hiszen különösebb megpróbáltatás nélkül sikerült túlélnie a borzalmakat.²³

Karinthy Ferenc csaknem 26 hónapon át, 1951 augusztusától kezdődően írta *Budapesti tavasz* című regényét (de a megjelenést követően is jelentősen módosított rajta). A téma egy öthónapos pártiskolán ötlött fel benne, amikor az egyik, hajdan illegális kommunisaként működő előadó beszédét hallgatta. Az illegális mozgalomról eszébe jutottak azok az „illegális idők”,

20 MTA Kézirattára, Ms 5495/159. Karinthy Ferenc levele Veres Péterhez. 1967. október 13.

21 Thassy Jenő: *Veszélyes vidék*. Pesti Szalon, Budapest, 1996. 465. old.

22 Uo. 334. old.

23 Kabdebó Lóránt: Karinthy Ferenc. In: *Uő.: Sorsfordító pillanatok*. Felsőmagyarország, Miskolc, 1993. 94. old.

a bujkálás és a hamis papírok. És képzeletben máris a háborús Budapesten, az elsötétített Rákóczi úton találta magát, pontosabban regénye két katonaszökevény szereplőjét. A saját bevallása szerint egy helyen megülni nem tudó, állandóan mászkáló, csavargó, nézelődő Karinthy Ferenc ekkor végérvényesen elszakadt a pártiskola szigorúan beosztott, zárt (ülő)munkarendjétől, s gondolatban elindult az 1944-es Pesten.²⁴ Az „utazás” 1953 második felében ért véget, amikor a – többé-kevésbé – kész regény megjelent.

Anker-palota
BFL képeslapgyűjtemény

„... *Budapestje kiváló groteszk háttérül szolgál a világirodalom szimbólumainak...*”

²⁴ Karinthy Ferenc: Műhely. *Csillag*, 1953/12. 1863–1865. old.

A *Budapesti tavasz* főhőse a besorozott Pintér Zoltán egyetemi hallgató, a reformkori magyar nyelv kutatója, aki egy katonatársával (Gazsó Bertalan borsodi bányásszal) 1944 karácsonyára szabadságot kapott, illetve tulajdonképpen megszökött a seregből. A két katona Budapestre érkezésekor éppen bezárulni készültek a város ostromgyűri. A regény az ostromlott város heteiről mesél, a két fiatalember kalandjait bemutatva. A második rész – és a kötet – a megkínzott, de „felszabadult” Pest látképével zárult. Az első kiadásokban háromrészes volt a mű: a harmadik rész a nagy átalakulás folyamatát mutatta be, egészen 1945. április 4-ig. Ez a rész azonban nem illeszkedett megfelelően az előzőekhez, így azt az író – a kritikusokkal való teljes egyetértésben – a későbbiekben el is hagyta. A végül kivágott harmadik fejezetben a két főhős rendfenntartónak állva igyekezett segíteni az újrakezdést. Azonban Karinthynek ebben a részben láthatóan kevésbé sikerült életszerűen ábrázolnia a történetet, a Zoltántól és főként Budapesttől elvont látószög pedig megtörte a cselekmény addigi egységességét. A fiatal nyelvész ugyan a fővárosban marad, sőt az új főkapitányság sajtóosztályán kezd dolgozni, Gazsó viszont visszamegy a falujába, és a helyi rendfenntartó közeg szerepében tetszeleg, de a meggyőződéses és becsületes kommunista bizony túlzásokba esik (például megverekszik a helyi pappal, aki dőzsöl, szovjet lovat szerez és „orvul”, a szülők akarata ellenére gyereket keresztel). Gazsó közfelháborodást kiváltó tevékeny-

ségének az ellenőrzésre kirendelt Pintéret véget, és a borsodi bányásztól azzal búcsúzunk, hogy újra a bányába készül, ahol – nem kétséges – bizonyára hasznosabban szolgálhatja majd az „új világot”. Pintér útját szintén sok csapda környékezi. Az ellenség kedves arcú grófnők és hasonlók képében befészkel magát a sajtóosztályra, és a bosszú istennője is körülötte settenkedik, cselekvésre hívja hősünket, de az egyetemista ellenáll a kísértéseknek, s még arra is rájön, hogy mennyivel értékesebb munkát végezhetne, ha a reformkori nyelv kutatása helyett inkább a bányászok nyelvezetét tanulmányozná; és újra meg újra meg kell tapasztalnia a szovjet elvtársak emberségét és hősiességét...²⁵ A sematizmus tehát igencsak érzékelhető ebben a részben, viszont az előzőekben tapasztalt magabiztos gördülékenység nem; úgy tűnik, az író nem ura többé regényének, csupán valami „tükör által homályosan láthatót” mutat az addig szinte tapinthatóan valóságos, letisztított és rendszerbe foglalt képek helyett. Karinthy Ferenc tehát végül maga is fölöslegesnek vélte az utolsó részt, s 1965-től e nélkül jelent meg a *Budapesti tavasz*.

A *Budapesti tavasz* egyik főszereplője tehát a sok vonásában Karinthy Cinire emlékeztető Pintér, az illegalitásba kényszerített nyelvész. A korabeli kritikák jó része felrótta, hogy Pintér Zoltán inkább figyelője, mint valóságos résztvevője az eseményeknek; hallgat, járkál és mindent megbámul, de az életnek nem alakítója, csak vizsgálója. A kritikusok olykor mintha bosszankodva tekintettek volna az ifjúra,

²⁵ Karinthy Ferenc: *Budapesti tavasz*. Szépirodalmi, Budapest, 1953.

mondván: nem eleven, hús-vér emberhez illő viselkedés, hogy miután hőstettet visz végbe, képes hosszasan elmélkedni egy nyilas szőrös fülén.²⁶ Neheztelve említették „érzelmi szegénységét,” annál is inkább, mivel „olyan események közé sodorja az író, melyek még a jégdarabból is szikrát csihnálnának.[...] Valami kiváztzott világban él, ahová csak egészen tompán jut el az események dübörgése. Amikor körülötte már mindenki lángol, ő alig langyosodik.”²⁷ Jellemzően kifogásolták, hogy bár a regény főként Pintérral foglalkozik, az ő életének történéseit kísérelhetjük figyelemmel, valójában jóval kevesebbet tudunk meg róla, mint az egy-két esetvonással élethűvé festett mellékalakokról. A bizonytalan benyomástöredékek pedig abból adódhatnak, hogy Pintér Zoltán elsődlegesen szemlélő és tanú, de nem cselekvő.²⁸ A fiatal ember vezet a városon, az otthonán keresztül, és az ő közvetítésével értesülhetünk a fejleményekről, de ő nem alakít, legfeljebb alakul az események kényszerítő hatása következtében. Mindenütt ott van, ahol ott kell lennie, ahol valami jellemző, valami lényeges történik az ostromlott Budapest megjelenítése szempontjából, amiről mindenkinek tudomást kell szereznie. Pintér Zoltán bizonyos jellemvonásai szintén a kószáló alakját idézik, az utcákat járó csendes megfigyelőt, aki néhány szavával képes megjeleníteni a tapasztaltakat, így a passzázatok vagy a feldúlt Körút – s ezzel egy korszak – hangulatát. Karinthy Ferenc

kószálásaiban a háborús Budapesten nagy részt Pintérré hagyatkozott; ő jelentette a biztos műszert annak az iszonyú és érthetetlen pesti télnek a feltárásában. A sajátos körülményekhez sajátos kószálótárs („műszer”) illet: az ostromverte főváros pincéiben lakó, ismeretlentől rettegő, fájdalom és halál sújtotta emberekhez ez a visszahúzó nyelvész-növendék tartozott, ő jeleníthette meg leghitelesebben a – fényes utcálon való sétálás helyett – óvóhelyeken kucorgó budapesti tömegek lelkét és vágyait.

Cini pesti kószálásaiban sorra feltűntek az ostromlott városban tartózkodók, melyek mindegyike személyiség típusokat képviselt – hiszen a történelmi pillanat megragadásának szándéka elsősorban általános csoportjellemzőkkel felruházott résztvevők bemutatását kívánta. Gázsó alakja a vidéki munkásfiúé, akinek csupán ideiglenes és kényszerű tartózkodási hely Budapest, elszánt a túlélésre, és valami homályos ellenségképtől, bosszúvágytól vezérelve jut el a kommunista sejtekig. Az ellenállók között találunk biztos kezű és ítéletű vezérszereplőt; szótlan, de engedelmes lakatosfiút; bölcsészambíciókkal rendelkező álmodozót; nyughatatlan, veszélyérzettel nem rendelkező kapkodót is. Az ellenkező oldalon férészeg nyilas tiszték üvöltöttek a végső győzelemről mély meggyőződéssel, hadba szólított ifjak tankcsapdákat szélesítettek, piperkőc hadnagyok vattatnak, gyanakvó katonai rendőrök járőröznek; német katonák menetelnek, akiknek vadonatúj, hibátlan felszerelése és

26 Pándi Pál: Karinthy Ferenc: Budapesti tavasz. *Csillag*, 1954/2. 938. old.

27 Futaky Hajna: Karinthy Ferenc: Budapesti tavasz.

Dunántúl, 1954/7. 76–77. old.

28 Ungvári Tamás: Karinthy Ferenc: Budapesti tavasz. *Új Hang*, 1954/2. 84–85. old.

egészséges arcszíne már önmagában „tüntetés ebben a béna városban”.²⁹ A háborút csupán elszenvedők csoportja sem egységes. A leginkább kiszolgáltatottak közé tartoznak a csillagos házak lakói, de megindító a csontsovány, szemétben enivalót kutató kisfiú, a kenyeret kolduló kislány, vagy a háború élőhalottjának, a kintornáját nyúzós, tönkrement, gutaütött nagykereskedőnek látványa is. Pintér Zoltán szüleinek ugyan nem kell bujkálniuk, viszonylag jó körülmények között várhatták az ostrom végé: – de a fiú és katonatársa mégsem találhat-ak náluk menedéket, a Tanácsköztársaságban szerepet vállaló, majd emiatt évekig illástan (a háború alatt iskolaigazgató), megkeseredett és megkérgesedett lelkű apa miatt, aki elutasított mindenféle lehetőséget a „dezertőrök rejtegetésével” kapcsolatban, még ha így saját fiát is elküldeni kényszerült magától. Pintér Elemér nem a hazugságra semmiképpen nem vállalkozó, magasabb rendű (nek nevezett) erkölcsiség nevében cselekedett, hiszen feleségét képmutató módon, évek óta csalta – számára Bucapest ostroma, az óvóhelyélet szinte kizárólag a személyére vonatkozó kellemetlenséget jelképezte; fiát csupán saját veszélyeztetettsége miatt üzte el otthonról. Pintérné önfeláldozó, de erélytelen asszonyként nem volt képes szembe-szegülni férje akaratával. A másik Pintér-fiút, Gézárt ugyan befogadták a szülők, és emiatt Zoltán sem tett nekik szemrehányást, hiszen bátyja – bár egészségesnek tűnt – láthatóan nem tudott magáról gondoskodni, a veszélyekkel szembenézni.

(Úgy vélem, a tehetetlen, gondviselésre szoruló bátyban nem nehéz felismerni Karinthy Ferenc bátyját, Gábort.) A két bajtárs tehát kénytelen volt továbbállni, egy Nyugatra menekült rokon lakásában meghúzódni. A lakást azonban addigra már elfoglalta a szintén rokon Turnovszky-házaspár és „albérlőjük”, Jutka. Turnovszky joviális, önmagá (és gyomra) jólétét mindennél előbbre valónak tartó mérnökember volt, aki kedélyesen, házigazdai szívéllyességgel terelte befelé Gázsókat, és aggály nélkül használta az elmenekült rokon készletét – természetesen az élelmiszerek legjavát magának tartva fenn. Neje, a Böhm Arankára emlékeztető, kissé hervadt szépségű, de még mindig ígéző, zsidó származású asszony miatt kényszerültek régi lakásukból elköltözni, aki unalmában a muzsikába menekült, vagy pszichológiai tesztábrákkal és a beavatlan számára meglehetősen furcsának tetsző kérdésekkel („Nem szokott hashajtókat szedni? Levelet, szalagot, apró ékszereket gyűjtögetni?”³⁰) „szórakoztatta” áldozatait. Jutkát erdélyi menekültként mutatták be – ez az erdélyiség annyira elcsépelet álcaként hatott a világháború rejtőzködői között, hogy szinte azonnal gyanút ébreszt az olvasóban, s mint utóbb kiderül, joggal, hiszen a lány Turnovszkyné rokona volt, maga is zsidónak minősült. Jutka és Zoltán igen hamar egymásra találtak, azonban szerelmük nem tarthatott soká, mert Turnovszky egy házkutatás után teljesen bepánikolt, és ráparancsolt Jutkára, hogy a többiek biztonsága érdekében hagyja el a lakást. Miután a lányt a nyilasok a Dunába lőtték, az addig apoliti-

²⁹ Karinthy Ferenc: *Budapesti tavasz*. Szépirodalmi, Budapest, 1980. 32. old. A továbbiakban: Karinthy

Ferenc, 1980.
³⁰ Uo. 82. old.

kus, a nyelvészetben derűs izgalmat és menekvést kereső Zoltán a házbeli ellenállókhoz csapódott.

A korabeli elemzők a szereplőkkel kapcsolatban leginkább azt nehezményezték, hogy a regénybeli ellenállók nagyon elszigetelt, kis csoportot alkottak, szervezetségről esetükben nem lehetett szólni, jelentőségük elenyészőnek tűnt. Ma talán az egyetlen budapesti csoportot hiányoznánk, amelyről Karinthy szót sem ejtett: megmentőiről, a rendszer antibolsevista, ennek ellenére mégis ellenállóvá lett képviselőiről, akikre a szerző évtizedek elteltével is meleg szívvel gondolt vissza, ám ekkor leírhatatlanok voltak a ludovikás tiszteket méltató gondolatok.

A szereplők tehát elsősorban Pintér Zoltán körül csoportosultak, ő vezette az olvasót az ostromlott városban. Zoltán viselkedése és reakciói ugyanakkor a pestiek nagy részének attitűdjeit is szimbolizálják: a po-

Baross tér és a Rákóczi út
BFL képeslapgyűjtemény

„... a dohszagú bérház kapualjában
cukrot evő kisfiú...”

litikától való tartózkodást, túlélni vágyást és a saját szemükkel látott borzalmak feletti irtózást, életüknek az átélt személyes tragédiák következtében végbemenő átértékelését, végül a menteni, majd újrakezdeni akarást.

A háborús Budapest azonban nem csupán az ott lakók, harcolók vagy Pintér tettei és gondolatai segítségével rajzolódik ki előttünk. A szenvedő, ostromlott főváros tapinthatóan jelen van a történetben, a regény központi szereplője. Budapesten az „ördög ütött tanyát,”³¹ aki elől elbújni sem lehetett, aki átvette a város, a várost lakó tömegek irányítását. Egérfogóvá vált a Duna hajdani királynője, ahonnan nincs menekvés, csak remény arra, hogy a borzalom elmúltával kinyílik a csapda.³² A budai diák és az Üllői úti lány egyaránt menekültek volna ebből a rettenetből, amivé szülővárosuk változott: hosszú vonatútról, lég-hajózásról, távoli hegycsúcsokról álmodtak, de nem szabadulhattak, az „illegalitásban élő Budapest” részeivé váltak.³³ A villamos és buszok nélküli, fénytelen városban ekkor már legfeljebb harcokcsik járhattak, a hadműveletek tüzei világítottak; a csend sem a nap végét jelző pihenésé, hanem az ostromban beállott pillanatnyi szüneté, az új harcra készülése. A háború előtti Budapest helyszínei megszűntek, átalakultak, még akkor is, ha nem estek teljesen áldozattául a pusztításnak: a barátságosan hőmpölygő Duna most „dühösen rohant, menekült” a hidak alól;³⁴ a Körutat lyukak, kőtorlaszok és leszakított villamosvezeté-

kek éktelenítették; az impozáns Vigadó közelében csöndesen égtek a házak. A Körutér, a forgalmasabb utcák a veszély forrásait jelképezték, ugyanakkor a mellékutcák szövevénye a menekülőnek az életet jelenthette. A város bizonyos részeiben még inkább érzékelték az „egérfogó” zártságát, a gettó létrehozása révén Budapest tulajdonképpen elveszítette egészségét.

A rommá lőtt városban rommá lettek a hidak is. „A gyerekek egy híd olyan örökévalónak tetszik, mint a Gellérthegy vagy a Duna. És a házak meg a villamos is. És meg kell érnie, hogy mindez szinte egyik napról a másikra romba dől. [...] Majdnem olyan, mintha a szeme láttára végeznék ki a szüleit. Irtózatos sokk. Amikor először kimentem 1945. január 19-én a Duna-partra, és ott megláttam... Nem sírtam, mert az már jó, ha az ember sír. Valami abszurd, irracionális kép. Hetek kellettek, míg ezt az új, vihar tépte panorámát úgy-ahogy megszoktam” – emlékezett egy interjúban Karinthy Ferenc.³⁵ Ezzel szinte teljesen azonos módon érzett az Erzsébet- és a Lánchíd megsemmisülésekor Pintér Zoltán; viselkedését hitetlenkedő iszonyodásként lehetne jellemezni. A regényben szinte alig találunk „nagy történésekről” szóló pontos adatokat, a történelem által jegyzett alakokat, hiszen Karinthy módszérének éppen az volt a lényege, hogy a hivatalos krónikákban helyet kapó eseményeknek a városra, városi tömegre gyakorolt hatását, az ostromlott Budapest hangulatát örökítse meg, és ne jegyző- vagy hagyomá-

31 Uo. 120. old.

32 Uo. 85. old.

33 Uo. 129. old.

34 Uo. 33. old.

35 Karinthy Ferenc: Szülőföldjeim. Jankovics Józseffel. In: Karinthy Ferenc: *Körvadászat. Riportok, beszélgetések.* Szépirodalmi, Budapest, 1984. 424–425. old.

nyos értelemben vett történelemkönyvet írjon. Éppen ezért jelentősnek tekinthető, hogy a szülőváros képéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó hidak kapcsán megemlítette a megsemmisülésükért felelős „Pfeffer Wildenbruch vezérezredest.”³⁶

Pintért a regénybeli ellenállók vezére, Markó azzal vigasztalta, hogy a hidak felrobbantása a bénító ürességen, Pest-Buda szétszabdalásán túl azt jelenti, azt jelzi, hogy a németek uralmának, a bénító bezártságnak, az esztelen öldöklésnek vége. Hatalmas árat kellett fizetnie a magyar fővárosnak a nyugalomért, a harcok megszűnéséért, hiszen megtiport torzója maradt csupán – de talán nem volt hiábavaló az égőáldozat: végre megteremtődött az újrakezdés lehetősége. Pintér Zoltán a halottnak tűnő várost látva határozta el, hogy valódi kószálónak kíván válni, minden ízében meg akarja ismerni Budapestet, a budapesti tömeget.

A mű befejezésekképpen egy magyar katonai zenészcsoport vonult fel a pincéből, s szolgáltatott muzsikát az azt követelő szovjeteknek. A szálnalmas külsejű, rongyos és sovány zenészek csupán az erőteljes biztatásra szorították magukhoz ütött-kopott hangszereiket. A groteszk udvari zenekar hosszas, a repertoárra vonatkozó tűnődés után (tudniillik az Istennel kezdődő Himnuszról még baj lehet, a Kossuth-nótát nem tudják kotta nélkül, az Internacionálé dallamát pedig még nem sajátították el – hiába biztatta őket az előrelátó muzsikus-

társ³⁷) a Rákóczi-indulóba fogtak. A rozszant dobok és kürtök szörnyűséges macskazeneje szállt a Belvárosban, győzelmi fanfárt jelentve a szovjeteknek, és talán valami reménységfélét hozva a gyászoló utcáknak.

Mint a fentiekből kiderülhetett, a *Budapesti tavasz* tavasza nem hozott bódító illatú, színpompás virágokat, elkerülte a szépség és a teljesség érzése, de még ezek közvetlen ígérete is. A tavasz itt még csak előrevetítette árnyékát, nem volt élvezhető valóság, mindössze az első merész lépések történtek ennek irányába. A föld alatt rejtőző virágkezdemények fájdalmas talajból-kibúvásának folyamata játszódott le a szemünk előtt – történelmi méretekben. A valódi, melengető és vidámító tavasz csak mindezek után következhetett (volna).

Karinthy Ferenc igyekezett megtartoztatni magát a nagy szavaktól, a szovjet harcok vagy magyar segítők dicsőítésétől, az olcsó, hatásvadász, érzélgős megnyilvánulásoktól, melyeket akkoriban örömmel fogadott volna a hivatalos ideológia. Így meglehetősen sok – fentebb röviden vázolt – kifogást emeltek a művel kapcsolatban, többek között azt is, hogy nem emelte ki a szovjetek hősiességét. Mindezek ellenére a regény számos magyar és idegen nyelvű kiadást ért meg. 1955-ben Máriássy Félix nagy sikerű filmet készített belőle, azonban Thurzó Gábor és Karinthy Ferenc forgatókönyvében és a rendezésben jóval nagyobb szerepet kapott a nyilasok és az üldözöttek budapesti ellentéte, a szovjet

³⁶ Karinthy Ferenc, 1980. 244. old. Karl Pfeffer-Wildenbruch tábornok a

Budapest-hadtestcsoport parancsnoka volt.
³⁷ Uo. 256. old.

Budai látkép a Horvát kerttel
BFL képeslapgyűjtemény

*„Egérfogóvá vált a Duna hajdani
királynője, ahonnan nincs
menekvés...”*

katonaság harca a város érdekében és általában a felszabadulás ábrázolása.³⁸ A regény ugyan hivatalosan nem vált kötelező olvasmánnyá, azonban rendkívül jól illeszkedett az általános iskola 7. osztályosainak magyar irodalom-tantervébe. Az 1952-es irányító tanmenet a 7. osztályosokat tanítóknak előírta, hogy a 66–77. magyar órákon a „Szabad ország. A felszabadulás jelentősége. A szocializmus építésének szépségei” témakörökkel kell megismertetniük a növendéke-

³⁸ A törekvés még az olyan, apróságoknak tetsző dologból is kitérnie, mint a muzsika-jelenet, amikor – a könyvvel ellentétben – a „Meghalt a cselszövő” akkordjai harsannak a Belváros felett, ezzel nyilván az ellenség teljes megsemmisítését, a jó végső győzelmét, a régi rendszer elsöprését hangsúlyozva. L. Karinthy Ferenc – Thurzó Gábor: *Budapesti tavasz. Filmforgatókönyv*. K. n., Budapest, 1954–55.

ket.³⁹ Ehhez többek között olyan olvasmányokat ajánlottak, mint Zelk Zoltán *Vörös katonák*, Illés Béla *Budapest megmentése; Fegyvert s vitézt éneklek*; Benjámin László *Tavaszi Magyarországon* című művei, illetve ezek részletei. A felsorolásból természetesen hiányzott a *Budapesti tavasz* (hiszen ekkor még meg sem jelent), de nem ajánlották sem az 1955-ös miniszteri utasítás mellékletében,⁴⁰ sem a vonatkozó szöveggyűjteményekben nem szerepelt. Mindemellett a regény beilleszthető lett volna még az általános iskolák 8., illetve a gimnáziumok 4. osztályos tantervének „*Mai magyar írók műveiből*” című témakörébe is, ám semmi nyoma annak, hogy a minisztérium kötelezővé tette volna a *Budapesti tavasz* megismerését. Rendelkezünk azonban néhány szóbeli forrással arra vonatkozóan, hogy bizonyos iskolákban kötelező vagy legalábbis ajánlott olvasmány lehetett. Miután a tananyagcsökkentések, tananyag-módosítások révén a törzsanyagból nagyrészt kimaradtak az említett fejezetek, 1957–58-ra minden bizonnyal a Karinthy-mű iskolai „karrierje” is befejeződött.

„Olyan évtizedet zártunk, amelynek egyik fő áldozata volt Karinthy Cini bácsi *Budapesti tavasza* – a lelkesült elvtársozás [!] ’45 tavaszán még rendben volt, kis rásegítéssel a mű tovább élt, na de a kilencvenes éveket már nem élte túl, a figyelemre méltó részek ellenére ma inkább árulkodik

a Rákosi-rendszer történelem- és időfelfogásáról, mint arról, amiről szól”⁴¹ – állítja napjaink egyik internetes kritikusa. Nos, a Karinthy Ferenc által közölt tényeken nincs túlságosan sok kiigazítanivaló, már csak azért sem, mert elég kevés konkrét történelmi adatot említett. (Ilyen tévedések pl.: a Kisegítő Karhatalmat /KISKA/ 1944 novembere helyett 1944 decemberében, a Nemzetőrség feloszlását követően hozták létre; a magyar-német védőserég a malinovszkiji hagyományt követő adatközlés, 180 ezer fő helyett – a kortárs történész szerint – mindössze 79 000 főt számlált.⁴²)

Karinthy Ferenc írásával kapcsolatban inkább a leszűkített látásmóddal kapcsolatban merülhetnek fel kifogások. Karinthynek 1945 kora tavasza a felszabadulást jelentette, hiszen megszabadulhatott végre az illegalitás nyomasztó terhétől, tovább élhette az egyetemisták mindennapjait, nem utolsó sorban megsemmisültek az édesanyját gázkamrába juttató erők. Nem tartozott a felelőtlenül lelkesedők közé, saját bőrén tapasztalhatta az új rend következményeit: már 1946-ban panaszkodott a beszűkült lehetőségek, a rendkívül szigorú rendelkezések miatt, csaknem negyven évvel később pedig az ostromról emlékezve megjegyezte: „Az első katona elvitte az arany stopperórámat.”⁴³ A később kiépült új rendszert minősíti, hogy 1953 márciusában P. M., akivel egy házban bujkált az ost-

39 *Irányító tanmenet az általános iskolák felső tagozatú osztályai számára. 2. rész.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 35. old.

40 61/1955. (O K. 16.) OM. Utasítás. *Oktatásügyi Közlöny*, 3. évf. 16. sz. (1955. aug. 1.) 210–228. old.

41 <http://www.sziget.hu/kult/vitriol> – Az utolsó

letöltés ideje: 2003. április 10.

42 Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 2001. 69. old.

43 MTA Kézirattára, Ms 5367/179. Karinthy Ferenc levele Hatvany Lajoshoz. Budapest, 1946. szeptember 24.; valamint Karinthy Ferenc, 1993. 3. k. 1974–1991. 261. old. (1985. január 18.)

rom alatt, feljegyzést küldött Cíniről a Magyar Írók Szövetsége Pártszervezetének. A feljegyzés szerint P. M. sokat beszélgetett a fiatalemberrel, bár azt a politikai kérdések nem túlzottan érdekelték, inkább valamiféle szerelmes történetet (!) írogatott volna. „Amolyan polgári liberális féle beállítottságú volt. [...] nem sokat tanult a saját helyzetéből és tehetséges apja szomorú sorsából”,⁴⁴ mindenestre elég rendesen viselkedett – nyilatkozott az éles szemű megfigyelő.

Thassy Jenő főhadnagy önéletrajzában a regényhez hasonlóan szintén feljegyzett egy történetet a zenét követelő oroszokról; esetében egy gramfonost biztattak a muzsikálásra. Emlékei szerint a katonák csaknem áhítattal hallgatták a zenét, amely áthatotta a hallgatóság lelkét, közel hozva egymáshoz a két csoportot. A budapesti pincelakók azonban korán kezdték az örvendezést a zeneszerető győztesek finomsága felett: a harcosokat a zabrálók követték, akik feldúlták az épen maradt lakásokat, órákat követeltek és nőket erőszakoltak meg.⁴⁵ Karinthynek természetesen tudomása volt a szovjetek bejövételének árnyoldalaról, de 1953-ban nyilvánosan semmiképpen nem szólhatott erről, így kószálása folyamán sem léphetett át bizonyos határokat.

Budapesti ősz

1955. június 22-én Aczél Tamást és Urbán Ernőt felmentették az Írószövetség titkári tisztéből; helyükbe Vészi Endre, Kuczka

Péter és Karinthy Ferenc lépett. 1955 szeptemberében a Központi Vezetőség (a népművelési miniszterhelyettes utasítására) betiltotta az *Irodalmi Újságot*, a Magyar Írók Szövetsége folyóiratát. Erre válaszul, tiltakozásképpen az Elnökség tagjai lemondtak, így a három titkár is. Rákosi Mátyás magához rendelte a tiltakozókat, megkísérelte megváltoztatni döntésüket, ám nem sok sikerrel járt. Az Írószövetség november 10-i párttaggyűlésén Zelk Zoltán felolvasta a kulturális életben elkövetett sérelmekről szóló memorandumot, melyet 59-en írtak alá, közöttük Karinthy. 1955 karácsonyán a renitensek közül többeket kizártak a pártból, mások – mint Cini – megrovást kaptak. 1956 áprilisában Horváth Márton, a kultúrpolitikai irányítás második embere minden „eltévlyedett” írónak megbízható beszélgetőtársat szerzett, aki meggyőzheti őt helytelen viselkedéséről: Karinthynek Hegedüs Andrást. A Politikai Bizottság május 4-i ülésén úgy döntött, hogy az írókat jól ismerő politikusok munkacsoportjának foglalkoznia kell azokkal, akik az ellenzék megosztása szempontjából a legnagyobb hatást érhetik el, például Karinthy Ferencsel, de a csoport végül nem alakult meg. 1956. június 22-én az Írószövetség kibővített vezetőségi ülésén Karinthy Ferenc *Ezer év* című műve jelentette az egyik casus bellit. Ugyanis Horváth Márton bírálta az írást lanyhasága, bátortalansága, önmarcangoló volta miatt. Erre válaszul Zelk Zoltán elmondta, hogy a leglényegesebb ellenvetései Horváth Márton hosszas felszólalásával kapcsolatban

⁴⁴ PIM Kézirattára, Karinthy-hagyaték 393. p. P. M. levele a Magyar Írók Szövetsége Pártszervezetének.

Budapest, 1953. március 21.

⁴⁵ Thassy Jenő *l. m.* 451–452. old.

éppen a Karinthy-üggyel lehetnek, hiszen úgy tudja, hogy „a sokkal bátrabb *Ezer év* című riport megjelenését Horváth Márton elvtárs akadályozta meg. (Egy hang: Hát az máskor volt! – Derűltség.)”⁴⁶ Ugyanezen az ülésen Karinthy röviden érvelt a Petőfi Kör tevékenysége mellett, valamint meghökentőnek és megdöbbentőnek nevezte Déry és Tardos kizárását a pártból. 1956 szeptemberében beválasztották az Írószövetség új elnökségébe. Az októberi-novemberi eseményekben nem jutott különösebb politikai szerephez, csak rokonszenvét fejezte ki a változásokkal kapcsolatban, azonban még évekkkel később is megemlékezett

Csömöri út
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

„Ha a Csömöri út elején csőjavítás van: ott élő ember át nem hatolhat soha!”

⁴⁶ *Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek.* Sajtó alá rend., bev., jegyz.: Standeisky Éva. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1990. 96. old.

az '56-os múltja miatti hátratételeiről, az őt körülvevő bizalmatlanságról.⁴⁷

Karinthy 1979 második felétől kezdett dolgozni a *Budapesti őszen*. Az írást ebben az esetben is – akár a *Budapesti tavasz*nál – küldetésként fogta fel, a sors által rá mért penzumnak tartotta. Úgy vélte, munkája feltáró erejű lehet, hiszen a témáról addig szinte alig szóltak a magyar irodalomban és történelemben, akkor is teljes elfogultsággal, ideológiai alapon. Arra törekedett, hogy a lehető legjobban átélje és visszaadja az '56-os Budapest indulatait, történéseit, a pesti tömeg jellemzőit; ennek érdekében tanulmányozta az összes fellelhető hazai és külföldi dokumentumot a korszakra vonatkozóan. A történelmi kószáláshoz szükséges előtanulmányok után hozzálátott az íráshoz, noha legtöbb barátja már a téma hallatán elborzadt annak „rázóssága, életveszélyessége, tabu volta”⁴⁸ miatt.

Az ezután történtek bizonyos mértékben igazolták az elszörnyedést. A Szépirodalmi Kiadó ugyan elvállalta volna a megjelentetést (már 1980-ban), de a hivatalos főítész, Bata Imre bírálatának hatására mégis habozni látszottak. A kritikus ugyan elismerte az objektivitást, a fordulatosságot, a cselekményszöveget stb., ám mégsem javasolta a kiadást, mivel véleménye szerint azoknak, akik átélték '56-ot, nincs történelmi tudatuk és érdeklődésük, éppen azzal állnak ki a rendszer mellett, hogy nem érdeklik őket a történelemmel foglalkozó regények, 1956 történései a legkevésbé – ehelyett élnek a maguk mindennapi életét, dol-

goznak és szórakoznak. Mindezek hatására Illés Endre, a Kiadó igazgatója „elfektette” a regényt egy ideig, de hivatalos elutasítást nem küldött a szerzőnek. Karinthy barátai, ismerősei ekkor már amiatt ugratták, hogy az *Ősz* nem akar megjelenni. Domokos Mátyás szerint amennyiben az jelentene gondot, hogy a 25 éves évfordulóra készül el a kötet, akár már most ('81 őszen) nyomdába lehetne adni, az majd – kiváló technikájának köszönhetően – gondoskodik a kellő csúszásról. Egy televíziós beszélgetés kapcsán pedig, amelyben kíváncsi fiatalok kérdezték a „komoly elvtársakat” 1956-ról, Domokos így írt Cininek: „Miért is nem írsz, például Te is, csakugyan, erről egy regényt – mondjuk *Budapesti őszen* címmel, hiszen, ha hinni lehet a TV-nek meg az elvtársaknak, erre tömegigény van?”⁴⁹ Végül 1982 januárjában mégis döntöttek a regény kiadásáról; ebben minden bizonnyal része lehetett az íróhoz közel állók „mesterkedéseinek”, akik a Magvető Kiadónál kezdtek tapogatózni az ügyben. A Magvető igazgatója nem zárkózott el a kötet megjelentetése előtt, mire a Szépirodalmi Kiadó is merte vállalni a kiadással járó kockázatot, így 1982 végére a könyvesboltokban lehetett a *Budapesti őszen*.

A regény főhőse, Páhy Gyula üzemi kultúrvezető bolyongásai révén nyerhetünk bepillantást az 1956-os budapesti eseményekbe. Páhy – hol akarva, hol akaratlanul – együtt sodródott a fővárosi tömeggel, tanúja a legtöbb jelentős történéseknek, ám számára nem azok minél hívebb

⁴⁷ Karinthy Ferenc, 1993. 2. k. 1970–1973. 147. old. (1971. február 4.)

⁴⁸ Karinthy Ferenc, 1993. 3. k. 1974–1991. 152. old. (1979. szeptember 10.)

⁴⁹ PIM Kézirattára, Karinthy-hagyaték 383. old. Domokos Mátyás levele Karinthy Ferenchez. Budapest, 1981. október 14.; Budapest, 1981. október 25. (Fénymásolat)

megjelenítése, a krónikaírás volt lényeges, hanem a kor főbb indulatainak és hangulatainak feltérképezése és közvetítése. A „nagy események” csak közvetetten, mint egy fátyolon át tűnnek fel előttünk (bár az itt elhangzó beszédek, olvasott nyomtatványok dokumentumértékkel bírnak) éppen abból adódóan, hogy a főhőst nem irányították politikai motivációk, harci hév, alakítani akarás – csupán csendesen, mindent látó szemmel járkált a városban. A történetek tehát Páhy „tudatán és egyéniségén átszűrve” jelentkeznek,⁵⁰ akit a politikánál éppen sokkalta jobban izgat a szeretője holléte vagy a feleségéhez fűződő viszonya, bár „szeme és füle úgy »dolgozik«, mint egy kamera és egy magnetofon”.⁵¹ Éppen ennek a „műszernek” az erőfeszítéseire volt Karinthy Ferencnek szüksége a korszáláshoz. Ugyanis csak a céltalanul kóborló, két nő között tétovázó, inkább a jó vacsorákon, mint a miniszterelnök beszédén elmélkedő férfi Mexikóból⁵² érkező önvallo-másán keresztül láttathatta úgy '56 őszé-nek Budapestjét, hogy közben nem kény-szerült közvetlen ítéletre, de mégis meg-mutathatta, amit fontosnak érzett.

Páhy Gyula, a hajdani csendőr őrnagy fia, aki a háború után kommunista agitátorrá változott, némiképp torz személyiség, aki nem igazán tudta, mit kíván az élettől, de azt sem, mit kívánt tőle a világ. Magához hasonló fura, sérült egzisztenciák alkották a legszűkebb környezetét: a múltja ször-nyű, megemésztetlen titkát őrző felesége,

a rendezőjébe reménytelenül szerelmes, a színpadot mindennél és mindenkinél többre tartó szeretője vagy a börtönben gránitkeménnyé és kérlelhetetlenné mere-vedett apja egyaránt betegek, többé-ke-vésbé megkeseredettek. Karinthy ezt a környezetet építette hőse köré, nehogy az túlságosan könnyen szabadulhasson ebből, és esetleg lelkesen, érett komolysággal nyi-latkozzék az utcákon vagy a budapesti lel-kekben zajló történetekről. Így tehát Páhy csupán átvezet a felbolydult városon, rögzítve az elé kerülő indulatokat, látvá-nyokat és szagokat, a pesti ősz alakítóinak egységét és sokféleségét.

„Új emberek érkeztek, velük egy fu-ra-torz, géppisztolyos leány. Görbén tartot-ta a hátát, vagy talán nyomorék is, arca dur-va és bamba, szeme kába, hályogos, ahogy körüljárt és szimatolt. Nem ivott, hiába kí-nálták, nem is beszélt vagy nevetgélt, csu-pán fürkészt, keringett szüntelen, lassan és puhán és rejtélyesen, mindenkit megné-zett, sunyi pillantással, mintha keresne vagy várna valakit, vagy úgy érezné, most jött el az órája, hogy vállán a fegyver” – jel-lemez egy sajtóságos, borzongató külsejű felkelőt Páhy.⁵³ A bizarr, térképen fel nem lelhető, az *Epepében* szereplő város elbukott forradalmában szintén feltűnt egy ilyen te-remtmény – torz Jeanne d’Arc a torz város-ban –, és az ottani leírás szinte szó szerinti egyezést mutat az előbbiekkal. „A hordóval új emberek érkeztek, velük egy fura-torz, géppisztolyos leány. Görbén tartotta a há-

50 Pomogáts Béla: Mikor a rózsák nyílni kezdtek. 1956 az irodalmi emlékezetben. *Forrás*, 2002/4. 92–104. old.

51 Simon Zoltán: Karinthy Ferenc: Budapesti ősz. *Alföld*, 1983/2. 87. old.

52 A regény főhőse a forradalom után Mexikóba disszidált.

53 Karinthy Ferenc: *Budapesti ősz*. Szépirodalmi, Budapest, 1982. 14. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1982.

Dísz tér
BFL képeslapgyűjtemény

*„Tökéletesen ismeri a zegzugos
utcasorokat, fényes tereket, a
passzázsok sokaságát.”*

tát, vagy talán nyomorék is volt, nyaka behúзва, homloka alacsony, arca majomszerűen lapos és bamba, szemében kába, hályogos fény, ahogy körüljárt-szimatolt. Nem ivott a többiekkel, nem is beszélt vagy nevetgélt, csak fürkészt, keringett szüntelen, lassan és puhán és rejtélyesen, mindenkit megnézett, sunyi tekintettel, mint ha keresne vagy várna valakit, vagy úgy érezné, most jött el az órája, hogy vállán a fegyver – ezt meg honnan szalajhtatták ide?”⁵⁴ Azonban nem csupán a furcsa lány jelent meg mindkét műben: például a Köztársaság téri ostrom leírása kísértetiesen hasonlít az *Epepe*-beli ostrom bemutatására, de számos egyéb részlet (pl. a fegyverek csövébe virágot tűző lányok képe, a sortűz

⁵⁴ Karinthy Ferenc: *Epepe*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 247–248. old.

leírása) is egyezik. Amennyiben elfogadjuk, hogy Karinthy évekkel a *Budapesti ős* megjelenése előtt írt regénye, az *Epepe* 1956 Budapestjéről szól, úgy talán már nem is hiányoljuk annyira Páhy állásfoglalásait. Ugyanis Epepe városa a tévedésből oda érkező nyelvész számára a tömény borzalom és érthetlenség jelképe, a bezárt-ság és a kiszolgáltatottság, ahol egy Budai – nomen est omen – sohasem érezhette otthon magát, ahonnét mindig elvágódott, bár jutott neki az ennivalóból, és az uniformisban felvonuló, transzparensket hordó gyermekek és felnőttek elég szórakoztató látványt nyújtottak ahhoz, hogy ne kelljen unatkoznia. Epepe városának és Budapestnek a lakói tehát fellázadtak, harcaikat azonban hamarosan leverték. Budai vagy Páhy mindössze átkísértek minket a városon, megmutatták a forradalom szereplőit, helyszíneit – és ezzel kézzelfogható közelségbe hozták az abszurd uralmát, a megdöntésére irányuló sikertelen kísérletet.

Így a *Budapesti ős*ben kirajzolódnak előttünk 1956 októberének alakjai, típusai. A tömeg szinte mindegyik tagját láthatatlan – korántsem mindig tudatosan érzékelt – erő vezette-húzta az események központja felé. Az általános elégedetlenség és változtatási igény teremtette meg az egységes indulatokat és együttes megnyilvánulásokat. Valami ritkán tapasztalt emberiség és egymásra figyelés tanúi lehetünk, mely iránt tisztelettel kell viseltetnünk: lelkes honleányok ételt hordtak a harcolóknak, az utcán heverő pénzadományokhoz senki nem nyúlt, mint

ahogy a betört kirakatüvegek mögött lévő árukhoz sem. Önkéntes véradással járultak hozzá a sebesültek gyógyulásához, az esetek tetemét virággal borították, emlékükre és tiszteletükre gyászkarzalagot viseltek. A harcok bizony veszteséget és fájdalmat is bősséggel hoztak. Fiatal lányok tetemei, jajgató asszonyok és meglőtt ifjak között vezetett a szemlélő útja. Fel-felbukkantak bizonyos antiszemita élű kiszólások (melyeket a regénybeli tömeg legtöbbször leintett), és megjelentek a vadállati ösztöneiket nem fékező, könyörületet nem ismerő elemek, akikre nem hatottak a bölcs érvek. A kószáló érezhetően megborzongott a valóban iszonyatos kegyetlenségek láttán: Karinthy Ferenc *Naplójában* a magyarság örök szegényének nevezte, hogy a 10 napnyi, egy pillanatnyi viszonylagos szabadságban eltöltött idő alatt elkezdték gyilkolni egymást.⁵⁵ A nép hivatalos – régi és új – vezetői többnyire tehetetlenül figyelték az eseményeket, az amerikai tudósítók csupán buzgón jegyzeteltek, a segítségül hívott fegyveresek viszont kíméletlenül az emberek közé lőttek. Az egységes őszi tömeg végül feloszlott, közülük tízezreket vetett ki magából az ismételten megtépázott Budapest.

Budapest ugyanis éppúgy él, lélegzik ebben a regényben, mint a *Budapesti tavaszban*. Azon a bizonyos októberen a mű szerint a budapesti utcákat lelkesen kiabáló, valami mást akaró nép özönlötte el. A „mellékutcákból egyre újabb csoportok özönlöttek az áradatba,⁵⁶ a pesti terek fiatal hangokkal és reménységgel teltek meg. Azonban nem maradhatott sokáig békés a

⁵⁵ Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 437–438. old. (1969. augusztus 8.)

⁵⁶ Karinthy Ferenc, 1982. 59. old.

Karinthy Frigyes és Ferenc sírja
Rózsafalvi Zsuzsanna felvétele

*„... a gyászossá vált őszre csupán
az elűzhetetlennek tetsző, fagyos tél
következhetett.”*

városkép; az utcai harcok hamarosan '44 végére emlékeztető „ostromlott várossá” változtatták a főváros egyes részeit. A Körúton betört üvegű villamosok és krizantémmal, őszirózsával díszített harcokcsik tanyáztak, téglahegyek és üvegcserepek társaságában; a Kossuth tér környékét halottak és sebesültek borították; a távoli utcaközeteket tompa dübörgés jelezte. Az erőviszonyok változásai folyamatosan alakították a teret: a stratégiaileg fontos helyeket igyekeztek átvenni a felkelők; a házak, gépkocsik és kapualjak hol menedékül, hol lőállásul szolgáltak; egy-két szobor, csillag megszűnt létezni; néhány helyen könyvkupacok égtek. A házfalakon és hirdetőoszlopokon rengeteg igen változatos tartalmú

falragasz, hirdetemény foglalt helyet teljes összevisszaságban – közöttük az Egypercesek közé illő „gyöngyszem”. Az épületeket nemzeti színű és fekete zászlók díszítették, vagy éppen romhalmazzá tette őket a pusztítás. A várost lakók mozgása szabályozottá vált (l. kijárási tilalmak), a házak mélyén rejtőzők számára pedig összfolytak a napszakok a nagy kifelé figyelésben. Budapestnek tehát újból meg kellett tapasztalnia az ostrom hangulatát, színeit, melyek a történelemben kőszáló író segítségével eljuthattak az utódokig.

A *Budapesti ősz* fogadtatása jóval kevésbé volt egyértelmű, mint a *Tavasze*. Vele kapcsolatban tulajdonképpen az történt, amit Karinthy még a kiadás előtt remélt: mindkét oldal bizonyos fanyalgással fogadta. Kádár János, aki a *Budapesti tavasz* 1985-ben nyomott példányát szívélyes közvetlenséggel köszönte meg, megjegyezve, hogy tényleg „nehéz időket éltünk át, de úgy látszik még mindketten tartjuk magunkat”,⁵⁷ ezzel a regénnyel kapcsolatban mindössze formális gratulációra szorítkozott. Természetesen ennél közvetlenebb források is rendelkezésünkre állnak a befogadást illetően. A kritikusok legtöbbször méltányolta ugyan Karinthy bátorságát, úttörő törekvéseit, az objektivitás mindenek felett való szem előtt tartását, de túlzottnak találták a főhős szenvtelenségét, ítéletnélküliségét. Úgy vélték, Páhy nézelődése, tömeghez illeszkedő maga-sodortatása, a külvilág kitűnő érzékelése és megjelenítése, de az ehhez tár-

suló passzivitás tulajdonképpen erősen kifogásolható. Mind az '56-os forradalmat „októberi sajnálatos eseményeknek” nevező ítész,⁵⁸ mind az 1956-ban Nyugatra távozott kritikus annak a véleményének adott hangot, hogy a főszereplőnek nem csupán tanúnak és rezonőrnek kellett volna lennie, hanem aktív résztvevőnek, vagy legalább aktív ítélkezőnek (természetesen a kritikusok pártállása szerinti oldalon). Karinthynek olyannyira sikerült az „objektív ábrázolás”, hogy olykor az azonos oldalt képviselő cikkírók sem tudták eldönteni, hogy a főhős kinek az oldalán áll, vagy a Páhy és felesége között lezajlott beszélgetés igazolja-e Kádárékat vagy sem.⁵⁹

A szemlélő szándékosan leszűkített-módosított nézőpontját szintén kifogásolták a bírálók, leginkább az emigráció kritikusai. Úgy találták, Karinthy adatainak hi-telessége megkérdőjelezhetetlen, az általa ábrázolt indulatok és hangulatok valóban jellemzőek voltak a korra, ám ezek „adagolásán” bizony lehetne változtatni, hiszen néhány hangsúlyváltoztatással, egy-két új szempont felhasználásával 1956 Budapest-jéről teljesen kielégítő összefoglalást nyerhetnénk.⁶⁰ Mindazonáltal kétségtelen, hogy a *Budapesti ősz*ben olyan dokumentumok kerültek bemutatásra mintegy mellékesen, amelyeket addig nélkülöznie kellett a nagyközönségnek (pl. Nagy Imre segélykérő beszéde), és – a kor irodalom-politikáját tekintve – az ideológiai töltet hiánya is jelentős előrelépésnek számított.

⁵⁷ PIM Kézirattára, Karinthy-hagyaték 384. p. Kádár János levele Karinthy Ferenchez. Budapest, 1985. március 21.

⁵⁸ Nemes György: Az a sajnálatos október. *Élet és Irodalom*, 1982. november 12. 10. old.

⁵⁹ Landy Dezső: Olvasgatás közben. *Irodalmi Újság (Párizs)*, 1983. 3. (július–szeptember) sz. 19. old.

⁶⁰ Sanders Iván: Hiányos krónika. Karinthy Ferenc: *Budapesti ősz. Szivárvány (Chicago)*, 1983. 11. (szeptember) sz. 114. old.

Margit körút
BFL képeslapgyűjtemény

„... kószálóként járta a történelmi viharok alakította budapesti teret.”

Az út vége

Karinthy Ferenc két regénye a 20. századi budapesti történelem két kulcsfontosságú eseményéről tudósít. Az író a nagyvárosi térben tökéletes otthonossággal mozgó, a pesti házfalakat, utcákat és tömeget beavatottként figyelő, mindenre kíváncsi és minél több nagyváros nyújtotta élményt befogadni igyekvő kószálóként járta a történelmi viharok alakította budapesti teret. Akár a párizsi passzázsok csillogásába belefeledkező, a korzózó emberek arcát és mozdulatait vizsgáló *flâneur*, végigsétált az égő házak és harcok között, a menekülő vagy rejtőző emberek között. Magába fogadta a harci cselekmények iszonyát, a pesti lelkesedést és kétségbeesést, a szétbombázott, majd szétlőtt város látványát. Beszámolt 1944–45 és 1956 nagyvárosi „népi hagyományairól, folklórjáról”: az utca emberének hiedelmeiről és vélekedéséről, az ekkor el-

hangzott jelszavakról, rigmusokról, a korabeli falragaszokról, karikatúrákról, a harcban álló város viseleteiről és az ételeiről. Nem a hagyományos értelemben vett – eseményközpontú – történelem vezérelte lépteit, hanem a megélt élet: Budapest – a lakók és a város – indulata és törekvései érdekelték. Felvillannak ugyan hiteles, értékes dokumentumok a „nagy történésekre” vonatkozóan, ám ezek többnyire csak a nagyvárosi utca hangulatalakítóiként szerepelnek.

Karinthy Ferenc két műve nem történelemkönyv, de figyelemre méltó kísérlet két kimagasló jelentőségű korszak hangulati valóságának, Budapestre gyakorolt hatásának megjelenítésére, még akkor is, ha az író látásmódja bizonyos helyzetekben szándékosan – a fennálló hatalom érdekeinek és elvárásainak megfelelően – deformált. A két regény tulajdonképpen *az emlékezet sajátos helyeként* is felfogható, főként, mivel Karinthy

Nyugati pályaudvar
1939
BFL képeslapgyűjtemény

*„A tömeggel él, a sokaságot figyeli,
annak hangulatát akarja
megragadni.”*

Ferenc levelezése azt bizonyítja, hogy a levélírók jó része ezeknek hatására valósággal újra átélte a történeteket. Olykor szinte fizikai fájdalmakról számoltak be (melyek az olvasottak hatására törtek elő); kényszerű töprengésekről, szobát benépesítő árnyakról, zaklató és felkavaró „mélylélektani”⁶¹ élményekről. Cini szándéka – reprezentálni a korabeli Budapest levegőjét – tehát többé-kevésbé megvalósult.

Karinthy Ferenc két budapesti regényének már a címe is rímel egymással. A tavaszelő és a hamar borússá váló ősz bizonyonnyal szimbolikus jelentőséggel bír. Az író által történelmi tavaszként megnevezett időszak bizonyos formában még ígérte a megújulást és a reményt, de a gyászossá vált őszre csupán az elűzhetetlennek tetsző, fagyos tél következhetett. A *Budapesti ősz*t bírálók egy része hiányolta a mű közvetlen előzményét, tehát a történelmi nyár ábrázolását. Cini nem festhette meg az ér-

lelő, gazdagító nyár képét – hiszen az 1945 és 1956 közötti magyar történelem csak halvány nyomokban emlékeztetett az örömet és beteljesülést hozó nyárra.

Zárójelben – Cini utolsó fricskája a történelemnek

1989. januárjában, Pozsgay Imre híres és számos embert sokkoló bejelentése után, miszerint 1956. október 23-án népfelkelés tört ki Magyarországon, Karinthy Ferenc a következőket írta naplójába:

„Ma háromkor felhívott egy csaj a rádiótól, hogy én, a *Budapesti ősz* [Az én kiemelésem. – P. B.] írója, nyilatkozzam az ügyben. Egy óra múlva ismét hívott, hogy vissza az egész, minden 56-os téma leállítva. Végül mégis eljött, mondtam, hogy szerintem forradalom, holnaputánra vagy máskorra jó lesz ez még.”⁶²

⁶¹ PIM Kézirattára, Karinthy-hagyaték 394. p. G. Á. levele Karinthy Ferenchez. Budapest, 1982. október 14.

⁶² Karinthy Ferenc, 1993. 3. k. 1974–1991. 383. old. (1989. január 23.)